

Prof. zw. dr hab. Jerzy Oniszczyk
Szkola Główna Handlowa
Kolegium Ekonomiczno-Społeczne
ul. Wiśniowa 41
02-520 Warszawa

Warszawa, 21 kwietnia 2024 r.

Recenzja

rozprawy doktorskiej Pani mgr Weroniki Marzeckiej-Nowakowskiej z dziedziny nauk społecznych, dyscyplina: nauki prawne, pt. *Prawo do obrony jako prawo człowieka w świetle Konstytucji RP i standardów międzynarodowych*, napisanej pod kierunkiem Pana Profesora dr. hab. Jerzego Jaskierni i promotora pomocniczego Pana dr. Krzysztofa Sielskiego

1. Uwagi ogólne

W związku z pismem Przewodniczącego Rady Naukowej Instytutu Nauk Prawnych Wydziału Prawa i Nauk Prawnych Uniwersytetu J. Kochanowskiego w Kielcach, prof. Andrzeja Adamczyka z dnia 20 lutego 2024 r. (PNP.6110.2.2024) w powołaniu na uchwałę Rady Naukowej Instytutu Nauk Prawnych w Kielcach z dnia 9 lutego 2024 r. o opracowanie recenzji rozprawy doktorskiej Pani mgr Weroniki Marzeckiej-Nowakowskiej pod tytułem: *Prawo do obrony jako prawo człowieka w świetle Konstytucji RP i standardów międzynarodowych*, przedstawiam następującą opinię w sprawie.

2. Wybór problemu badawczego w rozprawie doktorskiej

Przedmiotem recenzowanej pracy jest *Prawo do obrony jako prawo człowieka w świetle Konstytucji RP i standardów międzynarodowych*. Przede wszystkim kwestią jest zasadność wyboru problemu badawczego. Doktorantka Weronika Marzecka-Nowakowska trafnie podniosła, że prawo do obrony występuje w terminologii prawniczej w różnych znaczeniach. Pojawia się zwłaszcza w rozważaniach z obszaru obrony państwa przed najeźdźcą (samoobrona międzypaństwowa), międzynarodowego terroryzmu, przeciwstawiania się społeczeństw tyranom, populizmom, a wreszcie dotyczących prawa do samoobrony osobistej. Niniejsza praca została poświęcona głównie temu ostatniemu problemowi, tj. prawu do obrony łączonego z uprawnieniami osób udzielających pomocy w procedurach prawnych, zwłaszcza w postępowaniu karnym. Owo prawo zostało dostrzeżone bowiem jako mające zasadnicze

znaczenie wśród praw, które przysługują jednostce. Dlatego ważne jest zbadanie go na tle zasad konstytucji i obowiązujących państwo tzw. standardów międzynarodowych. Zwłaszcza chodzi o zagadnienia: skuteczności tego prawa w wymiarze jednostkowym i społeczno-państwowym, o prawnomiędzynarodową ocenę jego krajowej poprawności, a wreszcie o rolę sądownictwa międzynarodowego.

Rozwój międzynarodowych standardów praw człowieka zorientowany na kierunkową w postaci poszanowania godności człowieka, stał się szczególnie ważny, jako służący humanizacji i uniwersalizacji praw człowieka oraz ich ochrony. Wśród owych regulacji szczególnie znaczące dla globalnego ładu prawnego, są te, które dotyczą różnych obszarów obrony jednostki. Chodzi zarówno o własne prawa broniącego się, jak i tych, którzy udzielają mu pomocy, zwłaszcza adwokatów. Ocena przestrzegania tych standardów przez państwa dokonywana przez sądownictwo międzynarodowe ma ważny wpływ na doskonalenie krajowych systemów praw człowieka. W tym na właściwe wyważenie prawa do obrony z prawami ofiar, co ma znaczenie z punktu widzenia sprawiedliwego karania.

Autorka przedstawiła przesłanki wyboru problemu badawczego w rozprawie doktorskiej przede wszystkim we *Wprowadzeniu*, ale też mniej lub bardziej wyraźnie podjęła je w wielu miejscach opracowania. Tym ważnym motywem badania prawa do obrony jako prawa człowieka w świetle Konstytucji RP i standardów międzynarodowych stał się fakt, że jak do tej pory owa problematyka nie została opracowana w sposób monograficzny.

Podzielając pogląd, że problematyka prawa do obrony ma fundamentalne znaczenie dla ochrony wolności i praw człowieka, należy stwierdzić, iż wiedza w zakresie poddanym badaniom jest bardzo ważna. Ma ona wartość dla oceny istniejącej regulacji i praktyki jako służących do namysłu nad doskonaleniem owego prawa i działania instytucji jego ochrony. Podjęte przez doktorantkę zadanie badawcze jest zatem istotne zarówno z poznawczego, jak i praktycznego punktu widzenia. W każdym razie cel pracy w postaci określenia znaczenia owej obrony jest naukowo bardzo poważny.

Wobec powyższego można uznać, że dobór problematyki badawczej niniejszej pracy z punktu widzenia wymagań stawianych pracom doktorskim jest właściwy. Poszukiwania niniejszej rozprawy odpowiadają także na zapotrzebowanie na monografię poświęconą prawu do obrony jako jednemu z głównych praw człowieka w świetle Konstytucji RP i standardów międzynarodowych.

3. Struktura pracy

3.1. Przedłożona do oceny praca (maszynopis) liczy 238 stron. Składa się z czterech rozdziałów (obejmują łącznie 158 stron), a także *Wykazu skrótów*, *Wprowadzenia*, *Wniosków końcowych* i *Bibliografii*. W strukturze tej ostatniej znalazły się: *Akty normatywne*, *Dokumenty*, *Orzecznictwo* (Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej, Trybunału Konstytucyjnego, Sądu Najwyższego RP, Naczelnego Sądu Administracyjnego, Sądu Najwyższego Kanady, Sądu Najwyższego Stanów Zjednoczonych), *Opracowania zwarte*, *Studia i artykuły naukowe*, *Inne opracowania naukowe*, *Strony internetowe*. W ramach rozdziałów wyróżniono podrozdziały i niższe jednostki struktury budowy tekstu.

Badania podjęte w rozprawie objęły duży obszar materiału źródłowego jak: akty normatywne i orzecznictwo oraz piśmiennictwo naukowe, ogólne i szczegółowe. Zakres badanego materiału odzwierciedla ujęta na stronach od 180-238 *Bibliografia*.

We *Wprowadzeniu* przedstawiono również zastosowane metody badawcze, tj. prawno-dogmatyczną, historyczną, analizy systemowej i analizy porównawczej. I jak dodała Autorka, w rozprawie wykorzystane zostało piśmiennictwo krajowe, jak i zagraniczne.

3.2. We *Wprowadzeniu* Autorka zwróciła przede wszystkim uwagę na różne rozumienie prawa do obrony, a także jego znaczenie, m.in. ze względu na współczesny poziom i zakres różnych konfliktów. Zaznaczyła, że dla pojmowania całości problematyki ważne jest ujęcie oprócz osobistej obrony zainteresowanego także uprawnień osób udzielających pomocy prawnej; sensem jest zapewnienie efektywności prawa do obrony. Rozwinęła ważność różnorodnej regulacji dotyczącej prawa do obrony, a zwłaszcza fundamentalnego znaczenia regulacji konstytucyjnej oraz ustawowego zabezpieczenia owego prawa, a także znaczenia pozakrajowych regulacji i mechanizmów gwarancyjnych.

Oprócz wskazania ogólnego celu i zakresu badawczego pracy, *Wprowadzenie* przedstawia także hipotezy badawcze, które poddano weryfikacji. Hipoteza główna zakłada, że prawo do obrony należy zaliczyć do podstawowych praw człowieka. Oznacza to jego szczególne określenie w systemie ochrony praw i wolności. Jego gwarancje są ujęte w unormowaniach wewnątrzpaństwowych, ponadpaństwowych jak i międzynarodowych. W celu sprawdzenia owej ogólnej hipotezy w rozprawie poddano badaniu bardziej szczegółowe hipotezy (częstkowe). Pierwsza z nich proponuje analizowanie prawa do obrony w kontekście ewolucji praw człowieka. Nadanie zaś owemu prawu rangi praw człowieka ma podnosić jego znaczenie w hierarchii praw chronionych i podkreślać zwłaszcza ważność międzynarodowych gwarancji tego prawa. Hipoteza druga zwraca uwagę na okoliczność, że prawo do obrony stało się standardem międzynarodowym oraz, że w aksjologii instytucji międzynarodowych

obowiązują wzorce postępowania na rzecz ochrony tego prawa. Z dokumentów międzynarodowych wynikają m.in. minimalne standardy demokratycznego systemu prawnego, które proponują wzorce dla regulacji krajowych i podstawę ich oceny. Wedle hipotezy trzeciej, poziom zaangażowania na rzecz prawa do obrony wyraża orzecznictwo państwowe jak i pozakrajowe. Zwłaszcza, że instytucje sądowe skupiają uwagę w szczególności na sprawach związanych z obroną ze względu na ważną rolę państwa w zakresie zapewnienia rzetelnego procesu sądowego w demokratycznym społeczeństwie. Zagadnieniem są tu nie tylko zasady prawnie wiążące, ale też tzw. miękkie prawo międzynarodowe. W hipotezie czwartej pojawiły się zagadnienia ekspozycji standardów krajowych w szczegółowych gałęziach prawa, zwłaszcza konstytucyjnym, karnym, cywilnym i administracyjnym. Zwłaszcza zwrócono uwagę na praworządność, jednolitość czy uczciwą szansę na realizację do obrony. I wreszcie wyrażono założenie, że prawodawstwo państwowe RP odgrywa znaczącą rolę w zapewnieniu prawa do obrony, gdy liczy się z międzynarodowymi standardami i orzecznictwem.

3.3. W poszczególnych rozdziałach znalazła odzwierciedlenie pewna sekwencja poszukiwań naukowych, których ustalenia prowadziły Doktorantkę do podsumowań, a zwłaszcza do wyrażenia ogólnego poglądu dotyczącego pozytywnego zweryfikowania hipotezy głównej (s. 174).

W rozdziale 1 zatytułowanym *Ogólna charakterystyka prawa do obrony* badania objęły: 1.1. *Pojęcie prawa do obrony*, 1.2. *Rozwój instytucji prawa do obrony*, 1.3. *Prawo do obrony jako prawo człowieka*, 1.4. *Prawo do obrony jako standard międzynarodowy*, 1.5. *Prawo do obrony jako standard krajowy*. W tym rozdziale Autorka charakteryzując prawo do obrony m.in. dążyła do wyjaśnienia pojęcia „prawo do obrony”, badała rozwój instytucji prawa do obrony jako: prawa człowieka, standardu międzynarodowego i standardu państwowego.

Kolejny rozdział (2) pt. *Prawo do obrony jako prawo człowieka w aksjologii instytucji międzynarodowych* objął zagadnienia zatytułowane: 2.1. Instytucje uniwersalne, 2.2. Instytucje europejskie. W tym rozdziale na podrozdział 2.2. (struktura drugiego stopnia) złożyły się rozważania ujęte na niższym poziomie (trzecim), tj. badania zatytułowane: 2.2.1. *Rada Europy*, 2.2.2. *Unia Europejska*, 2.2.3. *Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie*. W tej części, badającej prawo do obrony jako prawo człowieka w aksjologii instytucji międzynarodowych, została zwrócona uwaga na instytucje uniwersalne i europejskie.

W rozdziale 3 pt. *Prawo do obrony jako prawo człowieka w świetle aksjologii Konstytucji RP i ustawodawstwa* rozważania przeprowadzono w ramach następujących struktur: 3.1. *Konstytucja RP*, 3.2. *Ustawodawstwo*. Rozważania w tym fragmencie pracy skierowały się na prawo do obrony jako prawo człowieka w kontekście aksjologii Konstytucji RP i

ustawodawstwa. Stąd analiza podjęła namysł nad regulacjami Konstytucji, ustawodawstwa i aktów wykonawczych.

Zawartość rozdziału 4, zatytułowanego: *Prawo do obrony jako prawo człowieka w świetle praktyki ustrojowej RP* została ujęta w następującą strukturę drugiego stopnia: 4.1. *Standardy międzynarodowe a ustawodawstwo RP*, 4.2. *Prawo do obrony jako prawo człowieka w świetle orzecznictwa*. Na nią (4.2.) złożyły się zaś rozważania ujęte na niższym poziomie, trzecim, tj.: 4.4.2. *Trybunał Konstytucyjny*, 4.2.2. *Sąd Najwyższy*, 4.2.3. *Naczelny Sąd Administracyjny*. W tej części oprócz powyższych podrozdziałów 4.1. i 4.2., tj. na pozostałą strukturę drugiego stopnia złożyły się badania zatytułowane; 4.3. *Tendencje w zakresie zwiększania efektywności realizacji prawa do obrony jako prawa człowieka w ustroju Rzeczypospolitej Polskiej*. W tym ostatnim rozdziale badania podjęły *prawo do obrony jako prawo człowieka w świetle praktyki ustrojowej RP*. Owa analiza odniosła się do relacji standardów międzynarodowych i regulacji ustawodawstwa RP. Na prawo do obrony zwrócono tu uwagę w kontekście interpretacji orzecznictwa sądownictwa konstytucyjnego, Sądu Najwyższego i NSA. Wreszcie badane prawo pojawiło się w świetle tendencji w zakresie zwiększania efektywności realizacji prawa do obrony jako prawa człowieka w ustroju RP.

Owa struktura tekstu i zakres podjętych tematów umożliwia ocenę, że rozprawa ma logiczną i przejrzystą konstrukcję, która umożliwia zrealizowanie założonego celu badawczego. Został on ujęty zwłaszcza w hipotezach badanych w pewnej sekwencji. Poszczególne rozdziały podejmują więc szczegółowo ważne zagadnienia związane z podjętym tematem badawczym. Nie kończą się one jednak bardziej wyraźnymi cząstkowymi podsumowaniami. Zapewne uwagi ogólne kończące poszczególne rozdziały ułatwiłyby uzmysłowienie efektów dokonanych ustaleń, jak i sprzyjałyby łatwiejszej percepcji rezultatów całości rozważań w pracy. Pozostawianie niektórych części bez przysłowiowej kropki nad „i” nie wydobywa pełni siły wyrazu podjętych rozważań. Natomiast w pracy została zastosowana metoda przedstawienia wyników badań w sposób syntetyczny w części pracy zatytułowanej *Wnioski końcowe* (s. 174-179).

4. Charakterystyka zawartości rozprawy doktorskiej

4.1. W swej rozprawie mgr Weronika Marzecka-Nowakowska podjęła znaczącą dla urzeczywistniania praw człowieka i obywatela, problematykę prawa do obrony zwłaszcza w jego konstytucyjnym i międzynarodowym kontekście. Wśród badanych zagadnień wiele było już przedmiotem cząstkowych analiz, a ich rezultaty miały znaczenie dla ustaleń zawartych w recenzowanej pracy. Jednak, co ważne, zakres podjętych w rozprawie badań i dokonanych

ustaleń wnosi wartość dodaną oczekiwaną od dysertacji doktorskich. I także, co znaczące, podjęte rozważania ukazały duży potencjał badawczy tkwiący w prawnej tematyce poświęconej etyce oraz mechanizmowi jej gwarantowania. Przebieg rozważań zawartych w rozprawie i różne wypływające z nich wnioski bez wątpienia są ważne dla dalszej dyskusji nad wieloma ogólnymi i szczegółowymi zagadnieniami dotyczącymi prawa do obrony, a także wolności i praw człowieka. Dotyczy to zwłaszcza wizji prawa do obrony, charakterystyki rozwiązań państwowych i międzynarodowych oraz gwarancji ich realizacji.

Badaczka trafnie dostrzegała, że pojęcie prawa do obrony ma wiele znaczeń, a także, iż namysł w tym zakresie ma antyczne korzenie. W kulturze europejskiej, jej greckich podstawach, fundamentalne zagadnienia obrony w sytuacji konfliktu między państwami, a także jednostkami pojawiły się w najstarszym z istniejących dzieł literackim jakim jest *Iliada*. Warto wspomnieć, że w IV w. p.n.e. zasadnicze zagadnienia dla filozoficzno-prawnej, a także konstytucyjnej i karnoprawnej problematyki prawa do obrony podjął Platon w dialogu *Obrona Sokratesa*. To dzieło zainicjowało wielki namysł środowisk filozoficzno-prawnych. Dwadzieścia pięć wieków temu pojawiła się kwestia sprawiedliwości prawa i zostało zaproponowane kryterium uznania etyczności postępowania ludzi i państwa, o ile będzie skierowane na uniwersalną zasadę Dobra. Pragnienie zbudowania *polis*, w której mógłby żyć bezpiecznie zwykły, dobry człowiek, jak Sokrates, sprawiło, że ostatnie ogromne dzieło Platona skierowało uwagę na ważne znaczenie etycznego prawnego państwa. Platoński dialog *Prawa* inspirował antyczną debatę filozoficzno-prawną i miał wpływ na ówczesne prawotwórstwo greckie, ale też rzymskie. Owo oddziaływanie, które dotyczy, najogólniej mówiąc wolności i praw jednostki, trwa do dzisiaj. A u podstaw wielkiej humanistycznej aktywności Platona leżała krzywda, która dotknęła wolnomyśliciela Sokratesa. On bowiem w istocie nie mógł właściwie bronić się i wykazać bezprawia oraz niesprawiedliwości ateńskiego sądu. Platon osobiście przeżył i przeżywał tragedię Sokratesa. Ale też jako bardzo dobrze wykształcony arystokrata znał literackie tragedie, które stworzyli wielcy dramaturdzy, zwłaszcza tacy jak Ajschylos, Sofokles czy Eurypides. Oni zaś będący także mędrkami w zakresie ludzkiej etyki dostarczyli zapewne pewnych treści i kryteriów oceny, które posłużyły wypracowaniu przez Platona pewnej wizji etyczno-prawnej. Pogłębiony namysł nad tragedią konkretnego porządnego człowieka, Sokratesa, zainicjował refleksję nad problematyką swobody człowieka działającego w swojej obronie, ale też nad budowaniem ustawowego systemu materialnych i formalnych gwarancji prawa do obrony. Sprawa sądowej obrony Sokratesa pojawiła się w kontekście jego ludzkich wolności zwłaszcza w zakresie poglądów, naukowego poznania i nauczania. Rozprawa nad filozofem została zainicjowana sporem o ludzkie wolności i prawa, ale też

ujawniła, że regulacja dotycząca obrony człowieka zwłaszcza przed działaniem instytucji publicznych sama wpisuje się w zakres praw człowieka.

Współczesny namysł nad państwowymi, międzynarodowymi i ponadnarodowymi rozwiązaniami prawnymi dotyczącymi prawa do obrony stara się odpowiedzieć na pytanie, czy owo prawo jest na takim poziomie, że umożliwia owo platońskie bezpieczne życie porządnego, zwykłego człowieka. Że nie spotka go krzywda ze strony państwa czy w państwie. Owa kwestia jest o tyle trudna, że powszechnie dostrzegane są różne naruszenia porządku prawnego i etycznego we wszystkich państwach.

4.2. Prawo do obrony ma ważne znaczenie z punktu widzenia bezpieczeństwa prawnego obywateli, o co zwykle stara się prawo państwowe w demokracjach. Ale jak dowodzi Doktorantka łącznie owo prawo krajowe i prawo międzynarodowe stwarzają kompleksowe systemy i gwarancje, które mają znaczenie dla prawa do obrony. Owe regulacje skierowane są zwłaszcza na zapewnienie uczciwości procesu, równości stron oraz możliwości skutecznej ochrony. W każdym razie na podstawie analizy fundamentu konstytucyjnego, regulacji ustawowych, ale także obowiązujących norm prawa pozapaństwowego, a wreszcie interpretacji wiążącego orzecznictwa sądów krajowych i międzynarodowych czy ponadnarodowych Doktorantka dowodzi, że prawo do obrony jest usytuowane w centralnym miejscu w systemie ochrony wolności i praw, zarówno na poziomie państwowym jak i międzynarodowym. Oprócz poświęconej temu hipotezy głównej Doktorantka badała służące jej hipotezy cząstkowe. Przede wszystkim zwróciła uwagę na ważność analizowania prawa do obrony w kontekście ewolucji praw człowieka. Wedle tej hipotezy prawo do obrony ma wysoką rangę w hierarchii wolności i praw człowieka oraz obywatela. Jego realizacja nie wynika wyłącznie z unormowań będących następstwem władztwa państwowego, ale podlega też kontroli społeczności międzynarodowej w ramach standardów i procedur wypracowanych przez organizacje międzynarodowe. W ewolucji praw człowieka prawo do obrony przekształciło się z prawa służącego obywatelowi w podstawowe prawo służące każdemu człowiekowi. Szczególne znaczenie w tym zakresie miał rozwój prawa międzynarodowego. Pozytywna weryfikacja pierwszej hipotezy opierała się także na spostrzeżeniu, że prawa człowieka rozwijały się stosownie do zmieniających się norm społecznych. W każdym razie prawo do obrony stanowi część sprawiedliwości i uczciwości procesu. Z jego doskonaleniem następuje też rozwój praw człowieka. Przesunięcie prawa do obrony w obszar podstawowych praw człowieka sprawiło, że traktowane jest ono jako pierwszorzędne dla zapewnienia sprawiedliwości i ochrony jednostki przed nadużyciami władzy. Ma zasadnicze znaczenie dla zapewnienia uczciwego i równego procesu.

Także zweryfikowanie drugiej wspierającej hipotezy, jak wykazuje Doktorantka, jest pozytywne. Na podstawie analizy fundamentalnych aktów międzynarodowych wskazuje ona na istnienie tzw. minimalnych standardów demokratycznego systemu prawnego. Stanowią one wzorzec regulacji państwowych, jak również kryterium oceny poziomu gwarancji prawa krajowego, a zwłaszcza respektowania konkretnych uprawnień uczestników postępowań prawnych. Prawo do obrony jako pewien standard uniwersalny i regionalny obejmuje zwłaszcza takie sprawy jak: prawo do pomocy prawnej, równość stron, dostęp do informacji, możliwość wypowiedzania się i przedstawiania dowodów oraz prawo do sprawiedliwego procesu. W owych gwarancjach zawarte są, jak zaznacza Doktorantka, podstawy służące zapewnieniu uczciwości procesu sądowego i ochrony praw jednostki. Jednocześnie wskazuje Ona na potrzebę większej współpracy instytucji międzynarodowych, aby zapewnić skuteczniejsze oddziaływanie standardów międzynarodowych na porządki krajowe.

Ważne dla tematu rozprawy było badanie orzecznictwa sądowego krajowego, wspólnotowego i międzynarodowego. Otóż, jak dostrzegła Doktorantka, owo orzecznictwo skupione było w szczególności na sprawach związanych z obroną z uwagi na znaczącą rolę prawa do rzetelnego procesu sądowego w demokratycznym społeczeństwie. Podstawowe znaczenie dla sądów mają wiążące standardy umowne, ale też pewną przydatność ma tzw. miękkie prawo związane zwłaszcza z doświadczeniami instytucji międzynarodowych. Ostatecznie przecież orzecznictwo sądów międzynarodowych traktowane jest m.in. jako mające charakter precedensowy. Ono oparte o „twarde” i „miękkie” prawo wpływa na praktykę i interpretację prawa do obrony w państwach członkowskich.

Przeprowadzona w pracy analiza dotycząca ostatniej szczegółowej hipotezy doprowadziła Autorkę do jej uznania. Oceniała, że standard krajowy prawa do obrony został dostatecznie ujęty w Konstytucji i ustawodawstwie. Konstytucyjne zasady i gwarancje procesowe dotyczące prawa do obrony zostały uzupełnione i skonkretyzowane przez ustawowe procedury karne, cywilne i administracyjne. Wedle wyników jej badań polskie prawo spełnia podstawowe gwarancje międzynarodowe prawa do obrony określone przez organizacje o charakterze uniwersalnym jak i regionalnym. Jednakże na podstawie dokumentów owych organizacji, a także orzecznictwa europejskich sądów Doktorantka zaznacza, że są obszary polskiego prawa i praktyki sądowej, które „odbiegają od standardów międzynarodowych”. I wyraża pogląd, że owa międzynarodowa krytyka będzie w przyszłości inspirowała zmiany w polskim prawie.

4.3. Prawo do obrony ma służyć ochronie interesów obywateli, ich praw, oraz interesu społecznego, poprzez przyczynianie się do rzetelnego sprawowania wymiaru sprawiedliwości

w państwie. W zapewnieniu dobrego określenia i realizowania prawa do obrony zainteresowane jest państwo, pragnące dobrego działania tzw. systemu sprawiedliwości. Sprawiedliwość jest bowiem spoiwem państwa, jego główną zasadą. Między nim a jednostką czy grupami społecznymi może zaistnieć konflikt.

Na akceptację zasługuje ogólny wniosek płynący z analizy przeprowadzonej w recenzowanym opracowaniu, a mianowicie taki, że prawo do obrony jest fundamentalnym prawem człowieka, które ma istotne znaczenie dla zapewnienia uczciwości procesu i ochrony praw jednostki. I, że z rozważań zawartych w pracy wynika, iż w świetle Konstytucji RP oraz standardów międzynarodowych prawo do obrony jest chronione i gwarantowane na różnych etapach postępowania, zarówno w postępowaniu karnym, cywilnym, administracyjnym, jak i w innych rodzajach postępowania (s. 174). Autorka poprawnie podkreśliła obowiązek polskiego ustawodawstwa dotyczącego prawa do obrony, aby uwzględniać i respektować międzynarodowe standardy w tym obszarze. W tym zakresie Polska jest sygnatariuszem wielu międzynarodowych aktów, które stanowią owe standardy i zobowiązują państwa do ich przestrzegania. Owe ustalenia odniosły się do hipotezy głównej rozprawy, zgodnie z którą: Prawo do obrony należy zaliczyć do podstawowych praw człowieka, co oznacza jego szczególne ujęcie w systemie ochrony praw i wolności. A także, że jego gwarancje są ujęte w unormowaniach wewnątrzpaństwowych, ponadpaństwowych jak i międzynarodowych. W tym kontekście pojawiła się ocena o wzmocnieniu prawa do obrony, określonego w prawie wewnętrznym, za pomocą standardów międzynarodowych. Doktorantka ową tezę zweryfikowała pozytywnie wykazując, że prawo do obrony jest jednym z podstawowych praw człowieka, które są niezwykle istotne dla zapewnienia sprawiedliwości i ochrony praw jednostki w systemie prawnym. Wykazała ochronę owego prawa zarówno na poziomie prawa krajowego jak i międzynarodowego oraz oceniła, że dzięki uwzględnieniu prawa krajowego i międzynarodowego w zakresie prawa do obrony, dochodzi do stworzenia kompleksowych systemów i gwarancji, które mają na celu zapewnienie uczciwości procesu, równości stron oraz możliwości skutecznej ochrony. Tak ujęte prawo do obrony jest więc umieszczone centralnie w systemie praw człowieka zarówno na poziomie krajowym, jak i międzynarodowym (s. 174-175).

Wśród *Wniosek końcowych* (s. 175-178) znalazło się także odniesienie do związanych z hipotezą ogólną hipotez cząstkowych. Rozważania zawarte w pracy wykazywały pozytywne ich zweryfikowanie. Trafnie też Autorka ustaliła, że wypełnianie treścią prawa do obrony jako prawa człowieka ma charakter dynamiczny na kolejnych etapach rozwoju cywilizacyjnego. Pojawiająca się bowiem wiedza o nowych zagrożeniach dla wolności i praw człowieka ma

znaczenie dla prawa do obrony. To wiedza stanowi podstawę dla określania nowych standardów i efektywniejszych mechanizmów prawa do obrony.

Przeprowadzona w dysertacji analiza tekstów normatywnych i orzecznictwa sądowego, a także interpretacje literatury prawniczej przedstawiły pewien opis stanu regulacji dotyczącej prawa do obrony, która ma podstawy w Konstytucji RP, ustawach, prawie i orzecznictwie międzynarodowym. Mimo dogmatycznego charakteru pracy można odnotować, że obecnie stan prawa do obrony, które służy jednostce, ale też tzw. wymiarowi sprawiedliwości, zawiera różne niedostatki. Wskazuje na to wiele krytycznych wypowiedzi w nauce i praktyce społecznej dotyczących badanego prawa. W każdym razie ze względu na pojawianie się wielokrotnie niezadowolenia z obecnego stanu, ważne są także dalsze poszukiwania odpowiedzi na pytanie o obszary niedoskonałości regulacji i mechanizmów gwarancyjnych prawa do obrony oraz formułowanie postulatów wprowadzenia przez ustawodawcę rozwiązań doskonalących.

5. Ocena i wnioski końcowe

5.1. Ogólnie oceniając przedstawioną rozprawę stwierdzam, że Pani mgr Weronika Marzecka-Nowakowska dobrze poradziła sobie z trudną i złożoną problematyką dotyczącą prawa do obrony, która związana jest z wolnościami i prawami człowieka. Poziom i zakres prawa do obrony ma fundamentalne znaczenie dla oceny osiągniętego poziomu całości regulacji i praktyki praw człowieka w państwie i dążności rozwojowych w tym zakresie.

Doktorantka podjęła w swojej pracy temat często rozważany, ale jak dotąd niewystarczająco całościowo opracowany przez polskich badaczy. Rozprawa oprócz próby wypełnienia braków w zakresie opisanej wiedzy, skłania też, jak wspomniano, do namysłu nad osiągniętym poziomem prawa do obrony, ale też nad przesłankami postępu dotyczącego regulacji i mechanizmów obrony człowieka w państwie. Uważam, że analiza przedstawiona przez nią w rozprawie wykazała poprawność szeregu sformułowanych na wstępie hipotez. Swoje rozważania oparła na szerokiej podstawie źródłowej. Zasoby bibliograficzne, do których sięgnęła Doktorantka potwierdzają jej kompetencje badawcze. Nie budzi zastrzeżeń sposób wykorzystania różnych źródeł o charakterze prawnym, orzecznictwa sądowego, prac monograficznych, artykułów publikowanych w periodykach naukowych i pracach zbiorowych. Doktorantka wykazała się posiadaniem umiejętności w zakresie analizy, a także syntezy bogatego i zróżnicowanego materiału wykorzystanego w rozważaniach. Formalno-techniczną stronę obszernego tekstu rozprawy, który nie ustrzegł się drobnych potknięć, również oceniam pozytywnie.

5.2. W konkluzji powyższych uwag stwierdzam, że recenzowana rozprawa doktorska mgr Weroniki Marzeckiej-Nowakowskiej stanowi dostatecznie samodzielne, oryginalne zbadanie ważnego problemu, istotnego z punktu widzenia teoretycznego i praktycznego. Spełnia ona, w mojej ocenie, warunki stawiane pracom doktorskim w ustawie z 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki. Dlatego też wnoszę o dopuszczenie jej Autorki do dalszych etapów przewodu doktorskiego zmierzających do nadania Jej stopnia naukowego z dziedziny nauk społecznych, dyscyplina: nauki prawne.